

ЕТНОДИЗАЙН У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

КНИГА ПЕРША

Полтава
2018

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

<i>Євген Антонович, Віктор Вдовченко (Київ, Україна)</i> НАЦІОНАЛЬНА ХУДОЖНЬО-ПРОЕКТНА ОСВІТА НА ЗАСАДАХ ЕТНОДИЗАЙНУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ	3
<i>Володимир Бутенко (Херсон, Україна)</i> ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІЙНОСТІ ТА МИСТЕЦТВА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОЇ ПРАКТИКИ.....	15
<i>Володимир Тименко (Київ, Україна)</i> НАУКОВА ШКОЛА ПЕДАГОГІЧНОГО ДИЗАЙНУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ.....	17
<i>Валентина Радкевич (Київ, Україна)</i> ІННОВАЦІЙНА ІЄРАРХІЯ ЦІЛЕЙ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНЬОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНІХ ПРОМИСЛІВ І РЕМЕСЕЛ.....	28
<i>Валентина Титаренко (Полтава, Україна)</i> ПОЛТАВСЬКА НАРОДНА ВИШИВКА.....	34
<i>Галина Шевченко (Сверодонецьк, Україна)</i> ОДУХОТВОРЕНИЙ ОБРАЗ ЛЮДИНИ КУЛЬТУРИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ПРОЦЕС ЙОГО ВИХОВАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	41
<i>Олена Отич (Київ, Україна)</i> ЗАСОБИ МИСТЕЦТВА ЯК ЕМОЦІЙНО-ЗМІСТОВІ КОДИ КУЛЬТУРИ.....	48
<i>Ольга Крсеєк (Сверодонецьк, Україна)</i> ДУХОВНО - КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ МОВНОЇ ОСВІТИ	54
<i>Ірина Сіданіч (Київ, Україна)</i> ДУХОВНО-МОРАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ	60
<i>Галина Сагач (Київ, Україна)</i> ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТОСТІ Й СУСПІЛЬСТВА: ШЛЯХИ ВІДРОДЖЕННЯ.....	66
<i>Ольга Михайлюк (Львів, Україна)</i> ВИТОКИ РОДУ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО.....	73
<i>Георгій Філінчук (Київ, Україна)</i> ШЛЯХИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	80
<i>Ірина Бермес (Дрогобич, Україна)</i> ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ.....	88
<i>Ольга Щолокова (Київ, Україна)</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-МЕНТАЛЬНОГО ДОСВІДУ ВЧИТЕЛЯ МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН.....	95

УДК 378.02.04:745

*Валентина Радкевич
(Київ, Україна)*

**ІННОВАЦІЙНА ІЄРАРХІЯ ЦІЛЕЙ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНЬОГО
НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНІХ
ПРОМИСЛІВ І РЕМЕСЕЛ**

У статті розкрито особливості структуривання цілей професійно-художнього

навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел на різних рівнях. Визначено загальну ціль професійно-художнього навчання, яка є комплексною і включає в себе чотири основні підцїлі: компетентісну, освітню, виховну, розвивальну. Структуровано підходи до реалізації виховної підцїлі професійно-художнього навчання, що охоплює ціннісну, культурологічну етнокультурну, художньо-естетичну стратегічні цїлі. Розкрито вплив народного мистецтва на зміст підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, їхній професійний розвиток як суб'єктів творчої діяльності.

Ключові слова: ієрархія цїлей, професійно-художнє навчання, художні промисли і ремесла, духовна культура, професійно-художня діяльність.

The structuring purposes features of professional-artistic training for future professionals in Arts and crafts at various levels are represented in the article. The content of the overall objective for professional-artistic training, that is comprehensive and includes four major sub-objectives: competence, education, behavior and development, is outlined. The approaches to the educational sub-objective implementation are grounded. They cover values, cultural ethno-cultural, artistic and aesthetic strategic objectives. The influence of folk art on the training content for future specialists arts and crafts, their professional development as a subject of creative activity is envisaged.

Keywords: the hierarchy of objectives, professional-artistic training, arts and crafts, spiritual culture, professional and artistic activities.

Вступ. Перехід до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, як зазначено в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, зумовив необхідність досягнення нових цїлей освіти, зокрема виховання покоління, яке усвідомлює свою національну приналежність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовленого до життя і праці в мінливому світі, здатного вчитися впродовж життя. Із цього випливають часткові цїлі, зокрема, підготовка кваліфікованих, конкурентоспроможних на ринку праці фахівців, здатних до творчої діяльності, примноження цінностей національної культури та громадянського суспільства, професійного розвитку, освоєння та впровадження сучасних виробничих технологій тощо.

На сучасному етапі розвитку професійно-художньої освіти важливим теоретичним підґрунтям є результати наукових досліджень провідних учених з проблем філософії освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутай, В. Огнев'юк та ін.); естетики і теорії художньої творчості (Ю. Борев, В. Кудїн, Л. Левчук, Н. Миропольська та ін.); теорія особистості (Л. Виготський, Г. Костюк, В. Рибалка, В. Роменець, Т. Яценко); формування особистісних і професійних якостей (І. Бех, Є. Климов, Н. Кузьміна, А. Леонт'єв та ін.); гуманізації, гуманітаризації й культуровідповідності професійної освіти (Г. Балд, Г. Васянович, С. Гончаренко, Т. Усатенко, Г. Філіпчук та ін.); ідеї системного підходу (С. Архангельський, Ю. Бабанський, В. Безпалько, Р. Гуревич та ін.); теорії і практики художньої освіти (Г. Грабенюк, В. Лубенко, В. Орлов, О. Отич, О. Олексюк, О. Рудницька та ін.)

Мета статті – обґрунтувати підходи до формування інноваційної ієрархії цїлей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців у професійних художніх навчальних закладах України.

Виклад основного матеріалу повідомлення. На основі аналізу існуючих теорій педагогічного визначення цїлей автором обґрунтовано інноваційну ієрархію цїлей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел. Ієрархія передбачає шість рівнів цїлей: загальна ціль; підцїлі; стратегічні цїлі; проміжні цїлі; оперативні цїлі (ближні, дальні); кінцева ціль.

Ураховуючи зазначене, можна стверджувати, що загальна ціль професійно-художнього навчання майбутніх фахівців полягає у підготовці культурно-освітнього ідеалу, заявленого суспільством. Художнім виробництвом на основі оволодіння цінностями духовної культури, національного мистецтва, досвідом художньої діяльності, а також розвитку професійно важливих якостей, необхідних для особистісної і професійної реалізації та самореалізації майбутніх фахівців у декоративно-вжитковій творчості.

Загальна ціль виступає, насамперед, стимулом, що спонукає суб'єктів навчання до діяльної активності, одержання конкретних творчих результатів. Її змістове наповнення ґрунтується на передбаченні бажаного майбутнього результату, узгодженні ситуації навчання зі стратегією реалізації всіх цілей, зокрема, задоволення реальних запитів і потреб особистості у творчому розвитку, оволодінні фахом художнього профілю тощо. Водночас, вона, як зазначено в Концепції професійно-художньої освіти, передбачає врахування інтересів суб'єктів навчальної діяльності щодо оволодіння основами професійної майстерності, необхідної для здійснення художньої діяльності, розвитку їхнього таланту, здібностей, навичок і вмінь самореалізації в декоративно-художній творчості. Вона також проєктується з урахуванням потреб виробництва, зокрема підприємств художніх промислів і ремесел, у високій кваліфікації робітників з необхідною спеціалізацією, наявністю в них навичок виконання робіт високого рівня складності, відповідальності за якісні результати власної діяльності тощо.

Окрім того, загальна ціль професійно-художнього навчання, в контексті гуманістичної парадигми освіти, випливає із загальнолюдських ідеалів, національних традицій, соціального замовлення суспільства, держави, галузі художнього виробництва, є комплексною і включає в себе компетентнісну, освітню, виховну і розвивальну підцілі, які тісно пов'язані між собою і спрямовані на вирішення таких завдань: залучення учнівської молоді до оволодіння загальнолюдськими цінностями, системою гуманітарних, фундаментальних і спеціальних знань, способами творчої професійно-художньої діяльності, багатством духовної та матеріальної культури людства в цілому і, зокрема, українського народу; набуття первинного досвіду творчої професійно-художньої діяльності; виховання та розвиток особистісних і професійно важливих якостей майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел; формування суб'єктів навчальної та квазіпрофесійної діяльності; формування суб'єктів майбутньої творчої професійно-художньої діяльності.

Реалізація загальної цілі ґрунтується на дидактичній узгодженості змісту всіх підцілей (*компетентнісна, освітня, виховна, розвивальна*) і відбувається на кожному етапі спільної освітньої, навчально-виробничої, професійно-художньої діяльності викладачів, майстрів виробничого навчання та учнів (студентів) професійних художніх навчальних закладів.

Зокрема, *компетентнісна підціль* професійно-художнього навчання ґрунтується на реалізації *функціональної, технологічної діяльнісної, комунікативної* стратегічних цілей. насамперед, у процесі професійно-практичної і професійно-теоретичної підготовки, а також під час занять самостійною декоративно-вжитковою творчістю.

Значущість компетентнісної підцілі полягає в тому, що вона передбачає не тільки формування в майбутніх фахівців високого рівня професіоналізму (професійні уміння, навички, досвід практичної діяльності, знання технологічних процесів), а й розвиток у них професійно важливих якостей (професійна «Я»-концепція, культура фахової поведінки, самостійність, здатність відповідально вирішувати, доводити до кінця почату справу, творчий підхід до професійної діяльності, гнучкість, неординарність мислення, комунікабельність, здатність до навчання, безперервного підвищення кваліфікації, уміння вести діалог, творчо взаємодіяти в художньому і професійному середовищі). Тобто, компетентність передбачає оволодіння кожним фахівцем художніх промислів і ремесел набором конкретних ключових і професійних

...етентностей.

Освітня ціль професійно-художнього навчання передбачає формування системи ціннісних орієнтацій, знань, умінь, навичок і досвіду професійно-художньої діяльності, необхідних для особистісної і соціально-значущої декоративно-вжиткової творчості.

Визначення освітніх цілей зумовлює різний рівень складності професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Отже, педагогічне визначення цілей пронизує весь освітній процес, реалізуючи функції мотивації навчальної діяльності учнів (студентів), її структурування й діагностування результатів. Найбільшої ефективності воно набуває за умов усвідомлення тими, хто навчається, мотивації свого навчання, узгодження власних цілей з цілями, визначеними педагогами в процесі професійно-художнього навчання.

Цілеспрямований розвиток особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел ґрунтується на реалізації *особистісної, креативної, рефлексивної та самореалізаційної* стратегічних цілей професійно-художнього навчання.

Пріоритетним є розвиток власної активності особистості – важливої основи її виховання, самоствердження, самореалізації, самоактуалізації, виховання дисципліна, соціально адаптованого й захищеного.

Розвиток особистості фахівця художніх промислів і ремесел у процесі професійно-художнього навчання ґрунтується на виявленні особливостей учнів (студентів) як суб'єктів учіння та майбутньої професійної діяльності, визнання їхнього досвіду як самобутнього й унікального, організації педагогічного впливу з максимальним використанням цього досвіду, постійного узгодження в процесі навчання двох видів досвіду – суспільного й індивідуального, розкриття індивідуальної своєрідності одержання знань на основі аналізу способів навчальної роботи. Таким чином, особистісний і суб'єктний аспекти такого навчання передбачають не тільки оволодіння системою знань, навичок і вмінь, а й розвиток у майбутніх фахівців психологічних здібностей, професійних інтересів і потреб. За таких умов майбутні фахівці художніх промислів і ремесел у процесі навчання можуть проектувати власну траєкторію професійного розвитку.

Не менш важливим є реалізація *виховної підцилі* професійно-художнього навчання, в якій автор розуміє, насамперед, прилучення учнівської молоді до загальнолюдських цінностей, соціального досвіду, духовної і матеріальної спадщини, художньої культури українського народу, народного мистецтва тощо. Виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел здійснюється під час професійно-теоретичної і практичної підготовки, а також під час факультативів, майстер-класів, етнографічних практик, мистецьких виставок, професійних конкурсів, фестивалів народної творчості та ґрунтується на реалізації таких стратегічних виховних цілей: ціннісної, культурологічної, етнокультурної, художньо-естетичної.

Поряд із цим, дуже важливо формувати в них духовність і моральність з урахуванням суспільних вимог і норм поведінки, громадянськості, правової, економічної та професійної культури, відповідального ставлення до праці, екологічної відповідальності, бережливого ставлення до природи як найвищої національної і загальнолюдської цінності, підприємницьких якостей, економічної основи професійної діяльності тощо.

Випускники професійних художніх навчальних закладів, окрім засвоєних знань, навичок і вмінь із фаху, повинні мати, як слушно наголошує Г. Васянович, належний рівень загальної особистісної культури. Важливими складовими цієї комплексної морально-духовної, естетико-психологічної та інтелектуальної культури є змінення відчувати партнера у спілкуванні, мистецтво переконувати, співпереживати й запобігати конфліктам, уміння володіти собою та своїми емоціями у будь-яких ситуаціях тощо [2, с. 7]. Переконливими є результати досліджень І. Андрощук [1],

Л. Левчук [4], Л. Фірсової та інших вчених, які впевнені в можливості виховання учнів засобами декоративно-вжиткового мистецтва.

Ціннісна стратегічна ціль професійно-художнього навчання проєктується в напрямі формування у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел ідеалів, якостей, переконань тощо:

- по-перше, суспільного ідеалу, виробленого суспільною свідомістю, зокрема, загальнолюдських якостей (цінностей) – справедливості, рівності, патріотизму, дружби, доброти, любові тощо;

- по-друге, культурного ідеалу, що ґрунтується на творах матеріальної і духовної культури, людських вчинках;

- по-третє, особистісних цінностей, зокрема, ціннісних орієнтацій, які слугують важливим чинником соціальної регуляції взаємовідносин і поведінки особистості фахівця та формуються в процесі засвоєння суспільного досвіду й відображаються в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах, пізнавальних і вольових аспектах професійно-художньої діяльності.

У її формуванні важливо враховувати культурологічну інтерпретацію динаміки ціннісних орієнтацій, яка сприяє створенню оптимальних психолого-педагогічних умов освоєння культурних цінностей учнівською молоддю, розумінню механізмів самовизначення й самореалізації суб'єктів освіти та поясненню механізмів вибору нових смислів їхньої діяльності. Результати проведеного нами формувального експерименту свідчать, що майбутні фахівці художніх промислів і ремесел надають перевагу культурним цінностям, а також цінностям творчості й життєдіяльності, засвоюючи їх, вони проявляють альтруїзм, емпатію, терпіння, інтерес, взаєморозуміння, здатність співпрацювати, підтримати іншого тощо.

Культурологічна стратегічна ціль виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел передбачає наповнення освітньо-виховного процесу культурними параметрами, ідеалами та цінностями, які сприяють їхньому культурному розвитку, зокрема такими системотвірними культурологічними поняттями, як загальна культура, національна, матеріальна та художня культура, норми, цінності, культурна діяльність, культурні традиції тощо. Її реалізація ґрунтується на врахуванні принципу культуровідповідності, згідно з яким зміст професійно-художньої освіти має бути адекватним сучасній культурі та її особливостям, а також принципу природовідповідності, що відображає спрямованість професійно-художньої освіти на індивідуальні особливості, можливості, очікування, інтереси кожної особистості майбутнього фахівця.

Такий підхід сприяє формуванню свободи вибору і культурному самовизначенню учнів (студентів) у процесі професійно-художнього навчання на основі прийняття ними культурних і соціально-значущих цінностей. Особливої ефективності це набуває під час оволодіння майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел знаннями з таких предметів, як «Художня культура», «Історія мистецтва», змістом яких передбачено ознайомлення їх з багатством світової та вітчизняної художньої культури, створення на цій основі власних художніх творів.

Етнокультурна стратегічна ціль виховання передбачає формування в майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел національної свідомості, прилучення їх до цінностей художньої культури, традицій народного мистецтва, етнічних форм художньої діяльності на основі оволодіння системою художніх знань, сюжетів і образів, створених народом. Водночас, вона спрямована на розвиток у них стійких мотивів до вивчення народної творчості, й на цій основі – розвитку власних художніх витворів. Оскільки декоративно-вжиткове мистецтво в процесі свого розвитку формувалося з різних видів художніх промислів і ремесел, які завжди були і є клясовою духовною спадщиною та основою народної педагогіки, у процесі професійно-художнього навчання важливо виховувати в молоді любов до праці, повагу до людей

праці, шанобливе ставлення до народної художньої культури, звичаїв і традицій народного мистецтва.

Її реалізація забезпечується під час вивчення учнями (студентами) професійних художніх навчальних закладів змісту базових навчальних дисциплін (народні художні промисли, композиція, спеціальна технологія, моделювання), навчальних дисциплін за вибором (художня культура, історія мистецтв, а також під час виробничого навчання, етнографічної практики, майстер-класів за участю народних умільців, майстрів народного мистецтва з метою подання учням досвіду власної творчості, мистецьких виставок, фестивалів народної творчості).

Результати формувального експерименту свідчать, що ця стратегічна ціль найбільш ефективно реалізується в процесі залучення учнів до дослідно-пошукової роботи, під час якої здійснюється: вивчення творчої діяльності народних майстрів, оскільки в багатьох українських селах продовжують «жити» цікаві промисли і ремесла, що сягають корінням у далеке минуле; збір і змальовування виробів народного мистецтва (вишитих, різьблених, килимових, гончарних тощо) та їх передача у вищому навчальному музею художніх промислів; відтворення орнаментів старовинних виробів і власноручне виконання за народними мотивами високохудожніх робіт декоративно-житкового призначення тощо.

Художньо-естетична стратегічна ціль виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел передбачає формування в них образно-творчої активності з метою вироблення мотивації до художньої діяльності, постійного «спілкування» з мистецтвом; формування естетичних смаків, тобто здатності особистості оцінювати всі явища дійсності з точки зору їх естетичної значущості.

Водночас, метою їхнього виховання є формування естетичної культури учнів, зокрема естетичного ставлення, свідомості, почуттів, потреби, смаків, ідеалу, оцінки тощо, які становлять важливий компонент гармонійного розвитку особистості, поряд з інтелектуальним, професійним і фізичним удосконаленням. Завдяки розвиненій естетичній свідомості вони мають можливість емоційно й художньо відображати дійсність через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, норми, ідеали у творах декоративно-житкового мистецтва.

Художньо-естетична стратегічна ціль спрямована на забезпечення органічного переходу естетичних інтересів учнів від стереотипів примітивного «кличового» сприйняття народного мистецтва до канонів реалістичного мистецтва. Завдяки народному мистецтву встановлюються невидимі зв'язки від природи до людини, від історії до сучасності у притаманній йому повноті традицій та організації художнього середовища, здатного не тільки естетично виховувати, а й формувати особистість.

Результати дослідження свідчать, що народне мистецтво як художня культура розвиває у молоді творчі здібності, інтуїцію, кмітливість, художній смак; формує логіку конструкції, винахідливість у використанні властивостей матеріалу, вміння об'єднувати в стрункий ансамбль найрізноманітніші предмети побуту. Ціль виховання буде успішно реалізована, якщо пильна увага приділятиметься розвитку в учнів емоційно-почуттєвої сфери, розумінню краси природи, людських взаємин, формуватиметься здатність до відчуття гармонії в духовних і матеріальних явищах.

Таким чином, художньо-естетична стратегічна ціль виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел передбачає формування культури людських почуттів, що виявляється в їхньому творчому ставленні до власної життєдіяльності, виховання естетичної свідомості особистості, якостей естетичного суб'єкта – здатності адекватно розуміти витвір мистецтва, одержати насолоду від його сприймання та пережити відображені в ньому суперечності суспільного й індивідуального буття як проблеми існування і самоствердження в світі [3, с. 95]. Водночас, кожний учень має засвоїти естетичний досвід народної творчості, набути відповідних знань, навичок і вмінь використання традицій у створенні сучасних зразків декоративно-житкового

мистецтва. У період, коли зникають предмети українського традиційного побуту, забуваються звичаї, прозовий і поетичний фольклор українського народу – тобто все, що становить зміст національної свідомості та національного менталітету, надзвичайно важливо організувати навчально-виховний процес на основі використання здобутків народного мистецтва, яке безпосередньо впливає на почуття молодих людей.

Художньо-естетична стратегічна ціль реалізується також під час занять з рисунка, живопису, композиції, спецтехнології та виробничого навчання, у процесі вивчення змісту навчальних предметів за вибором (естетичне виховання, художня культура), а також під час залучення їх до участі у виставках декоративно-вжиткового та образотворчого мистецтва, конкурсах професійної майстерності, фестивалях народної творчості тощо.

Висновки. На основі викладеного можна зробити висновок, що значення народного мистецтва у професійній освіті не повинно применшуватися, а навпаки – зростати, адже без духовного удосконалення ніякі соціальні блага, досягнення науково-технічного прогресу не принесуть молодому поколінню повноти справжнього людського існування, а дефіцит розвинutih чуттєвих властивостей з часом може призвести до прояву жорстокості, бездуховності.

У зв'язку з цим, побудована на теоретичних положеннях системного аналізу, зокрема, на врахуванні вимог комплексного, структурного і цілісного підходів до системи цілей, інноваційна ієрархія цілей професійно-художнього навчання уможливило задоволення потреб суспільства, держави, особистості у підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел як творчих суб'єктів професійно-художньої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрощук І.В. *Формування естетичної культури майбутніх викладачів спеціальних дисциплін професійних навчальних закладів швейного профілю* : [монографія] / Ірина Василіана Андрощук. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 227 с.
2. *Васянович Г.П. Гуманітарна освіта і стиль діяльності викладача професійно-технічного навчального закладу* / Григорій Васянович // *Гуманітарна освіта і виховання особистості* : зб. наук. пр. / за ред. Г.П. Васяновича. – Львів, 2004. – С. 5–29.
3. *Естетичне виховання* : довідник / [упоряд. : Володимир Іванович Мазепа, Андрій Віленович Азархін, Вілен Сергійович Горський та ін.]. – К. : Політвидав України, 1988. – 212 с.
4. *Левчук Л.Т. Західноєвропейська естетика XX століття* : навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти / Лариса Тимофіївна Левчук. – К. : Либідь, 1997. – 221, [3] с.